

Ahlâk ve Mantık İlişkisine Dair Bir Değerlendirme*

An Evaluation on the Relationship of Ethics and Logic

Ayşe GÖĞSU UĞUZ*

Öz

İslam felsefesi, Müslümanların fetihleri neticesinde VIII. yüzyılda İslam coğrafyasında ortaya çıkan mantık, matematik, fizik, metafizik, ahlâk ve siyaset alanlarındaki çalışmaları içeren geniş bir ilimdir. İslam felsefesinin önemli bir dalı olan ‘ahlâk’ ilmini esas alan bu çalışmada, ahlâkın diğer ilimler ile ilişkisine kısaca değinilecektir. Ahlâk, özellikle ‘mantık’ ilmi üzerinden felsefi bir tahlile tabi tutulacaktır. Ahlâkın mantık ile irtibatını sağlam bir şekilde sunabilmek, ahlâk kuramlarının sağlıklı bir şekilde oluşturulmasına imkân tanıyacaktır. Çalışmamızda öncelikle ahlâk ve mantık kavramları tanımlanacak, ardından ahlâk ilminin diğer ilimlerle ilişkisini açıklamak için ahlâkın temel meselelerine kısaca değinilecektir. Mantık ve ahlâk ilişkisi maddelendirilerek çalışma sonlandırılacaktır. Nitekim ahlâkın teorik ve pratik olarak başarılı bir incelemeye tabi tutulabilmesi için onun diğer ilimlerle irtibatına göz atmak; ahlâkın, insan hayatına iştirakini artıracak ve önemine yeniden işaret edecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, Ahlâk, Ahlâk Felsefesi, Mantık

Abstract

Islamic philosophy is a broad science that includes studies in the fields of logic, mathematics, physics, metaphysics, ethics, and politics that emerged in the Islamic geography in the eighth century as a result of the conquest of the Muslims. In this study, which is based on the 'ethics', which is an important branch of Islamic philosophy, the relationship of ethics with other sciences will be briefly mentioned. Ethics will be subjected to a philosophical analysis, especially through the science of 'logic'. Being able to present the connection of

---

*Bu çalışma Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde, Prof. Dr. Müfit Selim SARUHAN danışmanlığında yürütülen “*Mantık ve Ahlâk İlişkisi Bağlamında Kategorilerin Klasik İslam Ahlâk Felsefesindeki İşlevi*” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / This article is extracted from my doctorate dissertation entitled “*The Function of Categories In The Classical Islamic Ethics In The Context of The Relationship of Logic And Ethics*”, supervised by Prof. Dr. Müfit Selim SARUHAN (Ph.D. Dissertation, Ankara University, Ankara/Turkey, 2022).

* Arş. Gör; Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Felsefesi, ayse.gogsuuguz@bilecik.edu.tr, orcid: 0000-0001-5061-2548

ethics with logic in a solid way will allow the establishment of ethics theories in a healthy way. In our study, first of all, the concepts of ethics and logic will be defined, then the basic issues of ethics will be briefly mentioned in order to explain the relationship of ethics with other sciences. The study will be concluded by itemizing the relationship between logic and ethics. As a matter of fact, in order for ethics to be subjected to a successful theoretical and practical examination, to look at its relations with other sciences; It will increase the participation of ethics in human life and point out its importance again.

Key Words: Islamic Philosophy, Ethics, Morality, Logic

Giriş

İslam felsefesi, kendi içerisinde nazari/teorik ve ameli/pratik ilimler olarak sınıflandırılmaktadır. Filozofların eserlerinde gördüğümüz bu sınıflamada fizik, matematik ve metafizik nazari ilimler arasında; ahlâk, ev yönetimi ve siyaset ise ameli ilimler arasında yer almaktadır. Pratik ilimler arasında sayılan ahlâk ilmi de ahlâkın bilgisine dair bir sorgulama alanı ile ahlâkın yaşantısına yönelik davranışsal alana ilişkin bir sınıflamaya tabi tutulur. Ahlâk düşünürlerinin bazıları ahlâkın bilgisel yönünü ifade eden bu alana ilişkin bilgiye etik yani ahlâk felsefesi adını vererek iki alanı birbirinden kavramsal olarak ayırmaktadır. Ancak çalışmamızda bizim tercih edeceğimiz teorik ve pratik alanı içeren ‘ahlâk’ kavramı olacaktır.¹

Felsefenin ilintili olduğu alanları birbirinden keskin çizgilerle ayırmak pek mümkün görünmediği gibi ahlâkın da ilişkili olduğu ilimlerden bağımsız değerlendirilmesi doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Bu sebeple ahlâk ve mantık kavramları etimolojik olarak tanımlandıktan sonra, ahlâkın diğer ilimlerle ilişkisine kısaca değinilecek, daha sonra mantık özelinde bir ahlâk-mantık ilişkisi vurgulanacaktır.

Abbâsî İmparatorluğu'nun Emevîlerin ardından İslam coğrafyasını hakimiyeti altına alışı VIII., IX. ve X. yüzyılı kapsayan döneme denk gelir. Bu dönemde kadim geleneklere ait eserlerin İslam'ın ve İslam coğrafyasının hâkim dili olan Arapçaya çevrilmesine yönelik çalışmaları içeren tercüme faaliyetleri ile başlayan İslam felsefesinin², İslam dünyasında ‘Hikmet’ olarak anılması ve Mişkâtü'n-nübüvve

---

¹ Ahlâk ve etik kavramlarının tercihlerine dair detaylı bilgi için bk. Hümeyra Özturan, “Etik ile Ahlâk Arasında: Türkçe Ahlâk Felsefesi Literatürüne Dair Etik Kavramı Kullanımı Üzerinden Bir Değerlendirme”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 17 (01 Mayıs 2011), 167-204.

² Ayşe Göğsu Uğuz, “Dimitri Gutas'ın Abbâsî Dönemi Çeviri Faaliyetlerine Dair Özgün Yaklaşımı Üzerine”, *4. Uluslararası Sosyal Bilimler ve İnovasyon Kongresi*, ed. Bahar Altınok - Sevcan Yıldız (Ankara: İksad Yayınevi, 2022), 261.

olarak değerlendirilmesi³, intikal eden mirasın salt bir tercüme faaliyeti olarak görülmeyip Müslümanlar tarafından benimsenmesi; Müslümanların felsefeyi kendi meselelerini anlamlandırma çabası olarak gördüklerine işaret etmektedir. Henüz tercüme faaliyetleri gündemde değilken İslam'ın ilk yıllarında ortaya çıkan iman-amel ilişkisine dair tartışmaların varlığı, İslam ahlâkının felsefî ahlâktan önce de var olduğunu göstermektedir. İslam'ın ana kaynakları olan Kur'an ve sünnete dayalı ahlâk anlayışına sahip İslam filozoflarının ahlâk görüşlerine, Platon, Aristoteles ve Galen'in ahlâka dair görüşlerinin eklenmesi ile İslam düşüncesindeki ahlâk geleneği felsefî bir hüviyet kazanmış ve müstakil bir ilim olarak ele alınabilmiştir.⁴

1. Ahlâk ve Mantık Kavramlarının İncelenmesi

Her kavram kökenini aldığı ve yükselişe geçtiği medeniyetin izlerini taşımaktadır. Ahlâk ve mantık kavramları da felsefî açıdan incelendiğinde köklerinin Antik Yunan'a dayandığı tespit edilecektir. Bu açıdan kavramların *Yunanca* karşılıklarına çalışmamızda yer verilecektir. Ayrıca 'Klasik İslam Felsefesi' içerisinde bahsettiğimiz kavram ahlâk olunca işaret ettiğimiz dil de *Arapça* olacaktır. Kavramların Yunanca ve Arapça dilinde etimolojik olarak incelenmesi ise onlara yüklenen anlamların idrak edilebilmesi açısından önemlidir.

1.1. Ahlâk

Ahlâk kavramının Yunanca karşılığı için êthikos (ἠθικός) ve êthos (ἦθος)⁵ kelimeleri kullanılır. Êthos (ἦθος/ἔθος) karakter, alışılmış yaşam tarzı, adet anlamına gelir. 'Êthos'un çoğulu olarak êthea insanların yerleşip oturdukları mağaralar, uğrak yerleri, ikametgahlar; alışıldık uğrak yeri; adetler, görenekler anlamındadır.⁶

Herakleitos'un êthos kelimesini insanın 'daímôn'u(δαίμων)⁷ olarak tanımladığı görülür. Daímôn kelimesine, Tanrı ile kahraman arasındaki bir yerde doğüstü bir şey; ilahi varlık, insanlara karakterleri dağıtan gibi anlamlar verildiği

³ M. Cüneyt Kaya, "İslâm Felsefesinin Mahiyeti Üzerine", *İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler*, ed. M. Cüneyt Kaya (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 20.

⁴ Ömer Türker, *İslam Felsefesine Konusal Giriş* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020), 219-220.

⁵ *Glossarium Græco-Arabicum: A lexicon of the mediæval Arabic translations from the Greek*, "ἠθικός" (Erişim 20 Kasım 2022); *Glossarium Græco-Arabicum: A lexicon of the mediæval Arabic translations from the Greek*, "ἦθος" (Erişim 20 Kasım 2022).

⁶ Francis E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2004), "êthos (ἦθος/ ἔθος)", 120.

⁷ Francis E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2004), "daímôn (δαίμων)", 61.

görülür. Kelimenin kökü olarak ‘daíō’ (δαίω) bölmek, dağıtmak; parlamak gibi anlamlara gelmektedir.⁸

Daímōn kelimesinin analizi, ahlâk kavramına verilen karşılığın teyidi için önemlidir. Özellikle ‘*Éthos anthrôpô daimôn*’ cümlesine mealen ‘İnsanın ahlâk karakteri onun yazgısıdır.’⁹ ifadesinin incelenmesi; ahlâk kavramını ‘takdir etme; nasip, kısmet’¹⁰ gibi anlamlara yönlendirmiştir. ‘*Daimôn*’ kelimesinin doğüstü bir güç ile bağlantılı olarak sunulması, insanın kaderinin değişmeyeceği anlamına gelmez.

Abmet İnam, Sokrates’in ‘*Anexetastos bios ou biôtos anthrôpôz*’ sözüne atf yaparak Herakleitos’un bahsettiği yazgıyı/kaderi insanın kendi çabasıyla değiştirebileceğini söyler.¹¹

Sokrates’in Savunması adlı eserde geçen ‘*Anexetastos bios ou biôtos anthrôpôz* (ἀνεξέταστος βίος οὐ βιωτὸς ἀνθρώπων)’¹² ifadesini ‘sorgulanmayan hayat yaşanmaya değmez’¹³ şeklinde tercüme ettiğimizde, aynı zamanda bu ifadenin ahlâkın yüce bir kaynakla bağlantılı olduğuna ve ahlâkın değişebileceğine de işaret ettiği yorumunda bulunabiliriz.

El-Ahlâk (الاحلاق) kelimesi Arapça ha-le-kā (ح-ل-ك) kökünden hulḳ (خلق) kelimesinin çoğuludur. Ha-le-kā kökünden türeyen El- hulḳ (الخلق) oranlamak, ölçümlemek; bir nesneyi yumuşatıp dümdüz etmek; ağacın budaklarını gidermek; bir nesneden bir nesneyi peyda etmek; bir nesneyi emsalsiz yaratmak anlamlarında kullanılmaktadır. El-hulḳ (الخلق) huy, tabiat ve seciye anlamındadır. El-hulḳ ve el- hulḳ kelimelerinin ikisi için de ‘insan nefsinde hasıl olan meleke ile fiillerin ondan teklifsiz ve talepsiz olarak sudûr etmesi’ anlamı verilir. Ancak hulḳ ile basiret ile idrak; hulḳ ile basar ile idrak kastedilir.¹⁴

⁸ Peters, “daímōn (δαίμων)”, 60-61.

⁹ *Éthos anthrôpô daimôn (ἦθος ἀνθρώπου δαίμων)* bk. Herakleitos, *Fragmanlar*, çev. Cengiz Çakmak (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005), 274 (119).

¹⁰ Ahmet İnam, “Candaki Logos”, *Bilim ve Ütopya* (Erişim 21 Kasım 2022).

¹¹ İnam, “Candaki Logos”.

¹² Plato, “Apology”, *Perseus Digital Library* (Erişim 21 Kasım 2022).

¹³ The Apology of Socrates eserinin 38a bölümünde geçen ‘*the life which is unexamined is not worth living*’ ifadesi için bk. Plato, “The Apology of Socrates”, çev. Benjamin Jowett, *The Center for Hellenic Studies* (Erişim 21 Kasım 2022).

¹⁴ Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânusu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Mubât: Kâmûsu'l-Mubât Tercümesi*, ed. Mustafa Koç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), “hulḳ”, 4/3968,3970.

Râgıb el-İsfahanî de ahlâk anlamına gelen ‘hulûk’ kelimesinin aslının ‘el-halk’ olduğunu söyler. ‘Hulûk’ kalp gözüyle idrak edilebilen şeyler; ‘halk’ gözle idrak edilebilen şeyler için kullanılır. ‘Hulûk’ kavramı, insanın davranışlarını kontrol eden bir biçim anlamını da taşır. ‘Hulûk’, ‘h-l-k’ köküyle bağlantılı olarak bir şeyi devamlı yapmayı, bir şeye uyum sağlamayı ifade eder. Aynı zamanda ‘hulûk’ kavramının, insan nefsinde var olan genel yapı ve bu yapıdan kaynaklanan fiilin kendiliğinden ortaya çıkışına tekabül ettiği de belirtilir.¹⁵

Genel anlamda sözlüklerde ahlâk, Arapça hulûk kelimesi ile karşılanmakta bir insanda doğuştan gelen yaratılış özelliği; huy; tabiat anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁶ Kısaca ahlâk, insan nefsinin huy ve eylemlerinden meydana gelen iyi, güzel ve kötü, çirkin olan şeylerden bahseden ilim olarak tanımlanabilir.¹⁷

Ahlâk ve etik kavramlarının kullanımı ile ilgili değişik tercihler söz konusudur.¹⁸ İslam ahlâk düşüncesinde daha çok tercih edilen kullanım etik yerine ‘ahlâk’ kelimesi olmuştur. Etik kavramını tercih edenler ise genellikle bu kavramı ahlâkın teorik kısmı olarak tanımlayıp ahlâk felsefesine karşılık olarak kullanırlar. Onlara göre etik evrensel olanı, ahlâk ise yerel olanı temsil eder. ‘Ahlâk’ kelimesi ile kastettikleri daha çok bir örfün, adetin uygulanışı veya pratik kısmıdır.¹⁹

Yahya b. Adî, İbn Miskeveyh, İbn Sînâ gibi filozofların günümüze Arapça çevirisi ulaşan Galen’in *el-Muhtasar min Kitâbi'l-Ahlâk* adlı eserinden hareketle kendi ekleme ve çıkarımlarıyla bir ahlâk tanımı yaptıkları görülür.²⁰ Fârâbî ise ahlâk tanımında Aristotelesçi bir vurgu ile kendi ahlâk tanımını oluşturmuştur. İslam filozoflarının ahlâk tanımlarında esinlendikleri noktalar Antik Yunan’dan olsa da İslam filozoflarının yerli kaynakları yani Kur’an ve sünneti temel alarak ahlâk düşüncelerini oluşturdukları bilinmektedir. Aynı zamanda İslam filozoflarının felsefî ahlâk çalışmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan ahlâk teorilerinin, sonraki dönemlerde İslamî kaynakların yeniden yorumlanmasına da katkısı olmuştur.

¹⁵ Râgıb el-İsfahanî, *Erdemli Yol: ez-Zerî'a ilâ mekârim's-Şerî'a*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 98.

¹⁶ Yaşar Çağbayır, *Arap Asıllı Türk Alfabesiyle Yazılmış Türkçenin Söz Varlığı: Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), 50.

¹⁷ Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, çev. Murat Demirkol (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 85.

¹⁸ Ahlâk kelimesine karşılık olarak İngilizce de moral, morality ve ethics kullanımları mevcuttur. Moral kelimesinin kökeni Latince de tabiat, mizaç, karakter anlamlarına gelen *mores* kelimesinden gelmektedir. Bk. Peters, “êthos (ἦθος/ ἔθος)”, 120.

¹⁹ Ahmet Cevizci, *Felsefeye Giriş* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017), 130.

²⁰ Hümeyra Özturan, *Éthoston Ahlâka: Antik Yunan Literatürünün İslam Dünyasına İntikali ve Alımlanışı* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), 117-126.

1.2. Mantık

Mantık kavramının Eski Yunanca karşılığı için logos (λόγος) kelimesi kullanılır. Mantık, akli başında, mantıklı, makûl anlamında lógikos (λογικός); söz, sözcük, delil, kanıt, felsefi tartışma, söylev, nutuk akıl, us, zekâ, sağduyu anlamında da logos (λόγος)²¹ kelimeleri ile ifade edilmiştir.

Herakleitos'ta ilk kez kullanımına rastlanan lógos oran anlamında kullanılmıştır. Platon'da lógos, epistêmê (επιστήμη)²² tanımı içerisinde bir kişinin bildiği şeyin açıklamasını, hesabını verebilme yetisi şeklinde hakiki bilginin bir karakteristiği olarak tanımlanmaktadır.²³ Sokrates ise epistêmê tanımı içerisinde lógos kavramının ne anlama geldiğini tartışmaya açarak onu, bir şeyin ayırt edici bir karakteristiğinin ifadesi şeklinde tanımlar.²⁴ Aristoteles'te lógos 'cins ve tür yoluyla tanım'ın açıklaması ve özellikle etik düzlemde akl-ı selim (orthos lógos/ ὀρθός λόγος)²⁵ ifadesi içerisindeki şekliyle 'ortaya çıkan akıl' olarak kullanılır.²⁶

---

²¹ Güler Çelgin, *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2011), "λόγος", 402.

²² Dóksa (δόξα) kelimesinin karşısı olarak verilen epistêmê kanıtlayıcı, kıyasa dayalı bilgidir. Bk. Francis E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2004), "epistêmê (επιστήμη)", 107-110.

²³ "... Bir insan bildiği zaman, bildiklerinin hesabını verebilir mi, veremez mi?" "Kesinlikle yapabilir, Sokrates." "Az önce konuştuğumuz konuların hesabını herkesin verebileceğini mi sanıyorsun?"..." şeklinde çevirdiğimiz Platon'un, Phaedo eseri 76b pasajının tamamı için bk. Plato, "Phaedo", çev. Benjamin Jowett, *The Center for Hellenic Studies* (Erişim 24 Kasım 2022).

²⁴ "...Ama dostum, mahkemelerde doğru görüş ve bilgi aynı şey olsaydı, en iyi yargıçlar bilgi olmadan asla doğru görüşe sahip olamazlar mıydı? Aslında, ancak, ikisinin farklı olduğu görülüyor... Bilginin, aklın eşlik ettiği doğru görüş olduğunu ancak akıl yürütmeye (dayanmayan) doğru görüşün bilgi alanının dışında olduğunu .... ve rasyonel bir açıklaması olmayan şeyler bilinemez..." şeklinde bir kısmının çevirisini sunduğumuz; Platon'un, Sokrates ve Theatetus'un diyalogları üzerine olan eserin 201c ve 201d pasajlarının tamamı için bk. Plato, "Theatetus", çev. Benjamin Jowett, *The Center for Hellenic Studies* (Erişim 24 Kasım 2022). Ayrıca aynı eserin "bilginin rasyonel açıklama ile birleştirilmiş doğru görüş olduğunu...bilgi, söz konusu nesneyi diğerlerinden ayıran bazı özellikleri (karakteristik) anlatabilme yeteneğidir..." şeklinde bir kısmının çevirisini sunduğumuz 208c pasajının tamamı için bk. Plato, "Theatetus".

²⁵ Logos'un, orthos lógos içerisinde kullanımının doğru ilke/sebep (rectia ratio) sonucu ortaya çıkan 'akıl' olarak tanımlandığına dair "...Erdem, yalnızca doğru ilkeye uyan bir eğilim değil, doğru ilkeyle işbirliği yapan bir eğilimdir; ve sağduyu/ ihtiyatlılık, davranış konularında doğru ilkedir..." şeklinde bir kısmının çevirisini sunduğumuz Aristoteles'in Nikomakhos'a Etik adlı eserinin 1144b. Pasajının tamamı için bk. Aristotle, "Nicomachean Ethics", çev. H. Rackham, *Perseus Digital Library* (Erişim 21 Aralık 2022), 1144b; J. Cook Wilson, "On the Meaning of ΛΟΓΟΣ in Certain Passages in Aristotle's Nicomachean Ethics", *The Classical Review* 27/4 (Haziran 1913), 113-117.

²⁶ Francis E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2004), "lógos", 208-209.

Arapça'da ne-ṭā-kā (ن - ط - ق) kökünden türemiş olan *mantık* (مَنْطِق) konuşma sanatı, söz söyleme sanatı olarak bilinir. *Nuṭk* (نطق)²⁷ telaffuz etme, söyleyiş anlamlarına gelir. Mantık, akıl yürütmenin ve doğru çıkarımda bulunmanın yapısı ve ilkelerini ele alan disiplindir.²⁸

Antik dönemde mantık 'dikkatli düşünme'nin uygulanabilir bir yolu ve aracı olarak değerlendirilmektedir. Yine antik dönemde mantık denilince ilk akla gelen isimlerden biri Aristoteles'tir. Onun *Kategoriler*, *Yorum Üzerine*, *Birinci Analitikler*, *İkinci Analitikler*, *Topikler* ve *Sofistik Çürütmeler Üzerine* olmak üzere eserleri mantık adı ile 'Organon' başlığı altında bir kitapta toplanmıştır. Organon'da önermelerin mantıki yapısı, kıyas, tümevarım ve tümdengelim, bilimsel bilginin doğası, yanlış akıl yürütmeler, tartışmanın teknikleri gibi konulara ilaveten; Aristoteles'in *Metafizik* adlı eserindeki çelişmezlik ilkesi, *Nikomakhosa Etik*'teki entelektüel erdemler ile *Ruh Üzerine* adlı eserindeki gerçek/hakikat ve yanlış arasındaki farklar üzerine incelemelerin mevcudiyeti mantığın anlaşılması için önemlidir.²⁹ Mantığın bu eserler bağlamında incelenmesi mantık-ahlâk ilişkisinde kayda değer bilgilere ulaşmamızı sağlayacaktır.

İlk İslam filozofu Kindî (ö.866) ile başlayan, Muallim-i Sâni olarak anılan Fârâbî (ö.950) ile bir disiplin olarak ele alınan mantık ilmi, İbn Sînâ (ö. 1037) ile sistemli bir hale gelmiştir. İslam filozoflarının takip ettiği genel olarak 'Aristoteles mantığı'dır. Onlar, Aristoteles'i takiben mantığın amacını, 'insanın en yüce mutluluğa ulaşabilmesi için ona iyi-kötü ayrımının farkında olmayı öğreten bir araç olarak' tanımlamışlardır. Mantığın amacı, zihnî veya mevcudî olarak bilinenlerden hareketle bilinmeyenlerin açığa çıkarılmasıdır.³⁰

Fârâbî, mantığı, akli düzelten, yanlış yapılması mümkün olan şeylerde insanı doğru ve gerçek olana yöneltmeye yarayan kuralları veren; mâkuller konusunda insanı yanlıştan ve hatadan koruyan kuralları içeren bir ilim olarak tanımlar. Fârâbî, mantığı zihinlerin tashihi için önemli bir ilim olarak görür. Gerçeğe hangi yollardan ulaşabileceğimiz, zihnimizin kesin bilgiye ulaştığını nasıl tespit edebileceğimiz, zorunlu olarak istenilen bilgiye ulaşma konusunda zihinlerimizi nasıl çalıştırabileceğimiz ve zihinlerimizi yontemsiz, yolsuz bir halden nasıl kurtaracağımızla ilgilenen bir ilim olarak mantığın önemine vurgu yapar. Ayrıca

²⁷ *Glossarium Graeco-Arabicum: A lexicon of the mediæval Arabic translations from the Greek*, "λόγος" (Erişim 21 Kasım 2022).

²⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2019), "Mantık", 289.

²⁹ Louis Groarke, "Aristotle: Logic", *Internet Encyclopedia of Philosophy* (Erişim 24 Kasım 2022).

³⁰ Mehmet Vural, *İslâm Felsefesi Sözlüğü* (Ankara: Elis Yayınları, 2016), "Aristoteles Mantığı", 59-60.

mantık ilmini bilmeyenleri, fikirlerinin tashihi ve sınanmasının mümkün olmayışı nedeniyle hoş olmayan, korkulası bir halde ve zararda olarak niteler. Fârâbî, zanlarla hareket etmek isteyen kimseler için mantığın zorunlu olmadığını söylerken, aslında mantığın neden önemli olduğuna işaret eder. Fârâbî mantık bilmek ile nahiv bilmek arasında bir benzerlik kurar. İkisini de bilmenin yersiz olduğunu düşünenlere, bu benzerlik üzerinden cevap verir. Mantığa konu olan mâkuller ve mâkullere delâlet etmesi yönüyle kelimelerin kurallara ihtiyacı olduğuna dikkat çeker. Düşüncelerimizin kontrolü ve nefsimizdeki karşılığını tashih etmek ve gerektiğinde yerine doğru olan mâkulleri koymak; başkalarının fikirlerini kontrol ve tashih etmek amacıyla kullandığımız sözlere bir sınır koymak; akla gelen bir düşünceyi tesadüfi hallerle kontrol ve tashihten korumak için belli bir sınıra yani mantık kurallarına ihtiyaç duyarız. İşte bu noktada mâkuller ve onları ifade eden sözler konusunda kesin kuralları belirleyen ilim olarak mantığın zorunlu bir ilim oluşu açığa çıkar. Fârâbî, *insanın fitrî olarak mâkulleri kavradığı güç, insanın nefsinde oluşan mâkuller* (iç konuşma) ve *dil ile düşüncelerin ifadesi* (dış konuşma) şeklinde ifade ettiği üçlü sınıflama ile belirttiği sözler ile mantık ilmine anlam yükler.³¹

İbn Sînâ ise mantığı bir sanat olarak ifade eder. Mantığın, konusunun arazlarını ve hallerini incelemesinin bazen gerekli olduğunu, ancak bazen konunun incelenmesinin başka bir sanatta, arazlarının incelenmesinin başka bir sanatta olduğunu ifade eder. Mantığın lafızlarla iritibatlı olması mantığın lafızları inceleme sanatı anlamına gelmediğini, *zihindeki şeylere, zihinde bulunmaları bakımından ilişen ve dış dünyada karşılığı bulunmayan şeylerin* mantığın konusu olmaya arazları bakımından tabi olduğunu ifade eder.³² İbn Sînâ, Fârâbî'nin mantık ve dil arasında kurduğu bağı eleştirir. Ona göre mâkuller, bir dilin kurallarına benzetilemez. Mantık, anlamları sınıflamak bakımından anlamlarla ilgilidir ve insanı düşünürken hatadan koruyan, kuralları olan bir araç ve aynı zamanda bilinenden bilinmeyene ulaşmak açısından ikinci akledilirleri konu edinen bir ilimdir. Fârâbî'nin ve İbn Sînâ'nın tanımlarında ortak olan tasavvurât (kavramlar) ve tasdikât (hükümler) ile düşünürken, insanı hatadan koruyan, tanım ve kanıtlama teorisi ortaya koyan ilme verilen isim mantıktır.

33

³¹ Farabî, *İhsâ'ül-Ulûm/İlimlerin Sayımı*, çev. Ahmet Ateş (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1990), 67-76.

³² İbn Sînâ, *Mantığa Giriş: Medhal*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013), 17.

³³ Tony Street, *İslâm Mantık Tarihi*, çev. Harun Kuşlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2016), 40-43.

İslam felsefesi tarihinde mantığın sistemleşmesinde önemli rolü olan Fârâbî'nin ve İbn Sînâ'nın mantık tanımlarını verdikten sonra ahlâkın diğer ilimlerle ilişkisine değinebiliriz.

2. Ahlâk İlminin Diğer İlimlerle İlişkisi

İslam felsefesi özelinde ele aldığımız İslam ahlâk düşüncesinin ortaya çıkışı VIII. yüzyıla tekabül etmektedir. Bu dönem, İslam dünyasında 'kaderin ele alınışı, insanın sorumluluğu, yaratıcı karşısında insanın özgür iradesi, iyilik ve kötülüğün mahiyetinin sorgulanması, Allah'ın adaleti, insanın ahiretteki konumu³⁴ gibi temel meselelerin tartışıldığı dönemdir. Bu meseleler ele alınırken yalnızca İslam'ın birincil kaynaklarından yararlanılmamıştır. Aynı zamanda İslam coğrafyasında etkisini gösteren Fars, Hint ve Antik Yunan kültürlerinin etkisi ile de ahlâk düşüncesi şekillenmiş ve felsefî nitelik taşıyan bir ahlâk düşüncesine dönüşmüştür.

İyi-kötü, nefis ve güçleri, erdemler teorisi, kötülük problemi, mutluluk, ahlâkın kaynağı, ahlâkın değişip değişmediği, özgürlük, akıl, irade, sorumluluk, ahlâk yasaları, yaptırım, değerler gibi ahlâk ilminin ele aldığı konular çeşitlenmiş ve diğer ilimlerle ilişkili olarak farklı bakış açılarıyla değerlendirilmeye başlamıştır.

2.1. Ahlâk İlminin Ele Aldığı Konulara Kısa Bir Bakış

İslam ahlâk literatüründe *Ahlâkın gayesi, ahlâkın edinimi, erdemler ve ahlâkın pratiği* şeklinde problematize edilmiş temel meseleler vardır.

Antik Yunan'dan beri ahlâkın gayesi olarak 'insanın mutluluğu' düşüncesi benimsenmiştir. Burada bahsedilen mutluluk başka şeyler veya hazlar için istenen bir mutluluk değil, yalnızca kendisi için istenen bizâtihi mutluluktur. Gerçek mutluluğa erişebilmek için kişinin, dünyevî ve uhrevî yönünü fark etmesi ve uhrevî yönüne yani aklî erdemlere dönük nefesine hizmet edecek fiillerde bulunması gerektiği açıklanmıştır.

Ahlâkın edinimi meselesinde de, insanın nefsânî güçleri ele alınarak bu güçleri nasıl yöneteceği üzerine, insanın sahip olduğu bitkisel, hayvani ve nâtik güçleri arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmış; nefsin güçlerinin kontrol altına alınması ve kişinin özgür iradesi ile seçimleri bu mesele kapsamında incelenmiştir.

³⁴ Hasan Hüseyin Bircan, "Ahlâk: Mutluluk ve Erdem", *İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler*, ed. M. Cüneyt Kaya (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 656.

İnsanın ahlâkın gayesine ulaşabilmesinin bir yolu da erdemlerle donatılmış olmasıdır. Adaletin tüm erdemleri kapsadığı, hikmet, şecaat ve iffet gibi erdemler de ahlâkın temel meseleleri arasında sayılmıştır.

Ahlâkın pratiği meselesi ele alınırken ahlâkın teorik yönünün ahlâki fiillerle desteklenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Aristoteles'in "Erdemin doğasını onun ne olduğunu bilmek için araştırmıyoruz, iyi olmak için araştırıyoruz."³⁵ ifadesi de ahlâkın teorik olarak ele alınmasının yeterli görülmediğine ve ahlâki pratiğin gerekliliğine işaret etmektedir. İslam ahlâk düşünürleri de Kur'an-ı Kerim'in ve onun pratiği olan sünnetin, doğru bilginin doğru eyleme dönüşmesi için verdiği mesajları, kendi eserlerinde aktarmışlardır. Aile hayatında, yakın ilişkilerde ve toplum içerisinde birlikte veya bireysel yapılmasını tavsiye ettikleri sohbetler, sanatsal uğraşlar gibi ahlâkın eyleme dönüşmesini kolaylaştıracak faaliyetlere değinmişlerdir.

Ahlâk ilminin diğer ilimlerle ilişkisini açıklamak için kısaca değindiğimiz ahlâkın temel meseleleri kapsamında sunacağımız ilimler kelâm, tasavvuf, psikoloji, sosyoloji, hukuk, siyâset ve mantık ilimleri olacaktır. Çalışmamızın özelinde bu ana başlık altında, özellikle ahlâk ve mantık ilişkisi irdelenecektir.

2.1.1. Ahlâk-Kelâm İlişkisi

Kelâm ilmi Allah'ın sıfatlarını ele alan bir ilimdir. Bu kapsamda yaratıcının adalet sıfatı üzerinden gelişen bir tartışma alanı olarak insanın özgürlüğü meselesine ve özgürlük kapsamında insanın nâtık nefesine dair incelemeler yapması ve iyi ve kötünün kaynağı ve kapsamının araştırılması konularında ahlâk ve kelâm arasında karşılıklı bir ilişki vardır.

Mu'tezile, Eş'ârîlik ve Mâtürîdîlik gibi kelâmi ekoller arasında itikadî konulardaki farklılıklar kadar, bu ekollerin ahlâkî meselelere yaklaşımlarındaki yöntemler; başvurdukları kaynakların çeşitliliği ve ahlâkî ilkeleri anlamlandırma ve yorumlama çalışmalarının farklılığı da söz konusudur. İslam düşüncesinde kelâmî anlamda ilk ahlâkçılar olarak nitelendirilen Mu'tezilî düşünürler iyilik, doğruluk, ilâhî adalet, insanın sorumluluğu gibi konuları ele alarak daha sonra ortaya çıkacak ahlâk teorilerinin oluşumuna da katkıda bulunmuşlardır.³⁶

³⁵ Aristotle, "Nicomachean Ethics", 1103b.

³⁶ Müfit Selim Saruhan, "İslam Düşüncesinde Ahlâk İlmi", *Eskişen Dergisi* 28 (Mayıs 2014), 61-62.

2.1.2. Ahlâk-Tasavvuf İlişkisi

Tasavvuf, insanın yaratıcıya olan teslimiyetini esas alan, nefisle mücadeleyi içeren, dünyevileşmeden uzak olmayı insana gaye kılan bir ilimdir.

Tasavvuf, pratik bir ahlâk okulu olarak dinî birikimi ahlâkî açıdan sunmayı hedefleyen bir ilimdir. Tasavvufta doğru sözlü olma, ahde vefa, yoksulu gözetme, enânîyetten arınma, güzel huylar edinme gibi pratik ahlâk tavsiyeleri önemlidir. Ahlâkın hareket noktası olan insanın özgürlüğü meselesi tasavvufta bir gaye olarak ele alınmıştır.³⁷

2.1.3. Ahlâk-Psikoloji İlişkisi

Ahlâk ilmine konu olan varlık ‘insan’ olduğuna göre insanı temel meselesi olarak ele alan, insan davranışlarını sebepleri ve sonuçları ile inceleyen bir ilim olarak *ilmü'n-nefs* yani *psikoloji* ahlâkın ilgili olduğu alanlardan birisidir. Ahlâk ilmi insanların iyi, doğru, güzel haller içerisinde olmasını ve bu hallerin insanda yerleşik olmasını talep ettiği için insanın davranışlarını konu edinir. İki ilmin ele aldığı ortak meselelerden biri de nefis ve güçleridir. Ahlâk eserlerinde insanın bitkisel, hayvani ve nâtık nefsi üzerine bir inceleme yapıldıktan sonra insanın ihtiyatlı davranmasını hedefleyen erdemler teorisinin incelenmesi yine psikoloji alanı ile irtibatlıdır. Ayrıca insanı incelemesi yönüyle psikolojiyi, epistemolojiden, tıptan ve fizikten bağımsız düşünemeyiz. Nitekim insanın maddî yönüyle sahip olduğu şeyler de onun ahlâkî yapısını etkileyecektir.

2.1.4. Ahlâk-Sosyoloji İlişkisi

Sosyoloji, toplumsal olayları sebep sonuç ilişkileri kapsamında değerlendirirken; ahlâkın da toplumsal olayların birey üzerindeki tesiri üzerine odaklanması, sosyolojinin ahlâka kaynaklık ettiğini göstermektedir.³⁸ Ahlâk niçin gereklidir? sorusuna verilecek cevap üzerinden de ahlâkî ilişkilendireceğimiz ilim sosyolojidir. İnsan, toplum içerisinde yaşama ihtiyacı olan ve bulunduğu toplumda kendini güvende hissetmek isteyen bir varlıktır. Ahlâki edinim konusunda da insana rehberlik edecek olan sosyal yaşantısıdır. Öğrenme türlerinden biri olarak sosyal öğrenmenin ahlâki anlamda gerçekleşmesi açısından da ahlâk ve sosyoloji arasında bir bağ vardır. Burada bahsedilen öğrenme bilinçsiz değil insanın kendi yeterliklerin farkında olarak toplum ilişkileri arasında bir ahlâk ediniminden söz edilir.

³⁷ Saruhan, “İslam Düşüncesinde Ahlâk İlmi”, 63; Yunus Cengiz, “Ahlak İlmi ve Diğer İlimlerle İlişkisi”, *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*, ed. Demirkol, Murat (Ankara: BİLAY, 2018), 31.

³⁸ Cengiz, “Ahlak İlmi ve Diğer İlimlerle İlişkisi”, 35.

2.1.5. Ahlâk-Hukuk İlişkisi

Ahlâk ve hukuk arasındaki ilişki, iki ilmin de düzensizliği ortadan kaldırma, tutarlılığı içeren anlaşılabilir kurallar bütününe sahip olma ve normatif yapılar olmaları sebebiyle benzer olmalarından kaynaklanır.³⁹ Ahlâki yargılar ve ahlâkın yaptırımını üzerine bir inceleme açısından hukuk ve ahlâk arasında bazı farklılık söz konusudur. Ahlâkî denetim mekanizması olarak hukuk yazılıdır ve üst otoriteler tarafından kontrol edilmektedir. Ancak ahlâk kişinin kendi iradesine bağlı seçimleri üzerinden şekillenmektedir. Ahlâkın yaptırım gücünün otoriteye bağlanmamasına rağmen, ahlâkın pratiğinin Fârâbî'nin daha çok üzerinde durduğu 'Erdemli Toplum' ve bu toplumun yöneticisinin etkisiyle kazanılması önemli görülmektedir.

Ayrıca yaptırım gücü olarak hukuk ile ahlâk arasındaki ayırım değer açısından incelenmemelidir. Nitekim hukukun işlerliğini sağlayan ahlâkın aklî ve vicdanî güvencesidir.⁴⁰

2.1.6. Ahlâk-Siyâset İlişkisi

Ahlâki edinim ve erdemler meselesi kapsamında ele alabileceğimiz siyâset ilmi ile ahlâk doğrudan ilişkilidir. Ahlâkın siyâset ile ilişkisini müstakil bir eserle açıklayan Fârâbî, *el-Medînetü'l-fâzıla adlı eserinde erdemler teorisi kapsamında insanların yaşadıkları yer, başlarındaki yönetici ve ahlâki yapıları ile ilgili detaylı bilgiler sunup, insanın ahlâklı olmasında siyâsetin ne kadar önemli olduğuna değinmektedir. Erdemli bir toplumda adil bir yönetici idaresindeki insanların ahlâk kurallarına uyuşu ile cabil, fasık bir toplumdaki yöneticinin idaresindeki insanların ahlâki davranışları gösterişi ve ahlâki kurallara uyuşu çok farklı olacaktır.*

Fârâbî, erdemli şehrin yöneticisini, sıradan bir insan olmayan, istidat ve kazanımlara sahip, başka bir insanın hükmü ve idaresi altına girmeyen biri olarak tanımlar. İlk başkan adını verdiği bu yöneticide bulunması gereken on iki özelliğe detaylı bir şekilde yer verir. Organlarının gerektirdiği kuvveleri fiile dönüştürebilen, anlama ve kavrama yeteneğine tabiatı gereği sahip olan, hafızası kuvvetli, güzel konuşan, bilgi edinmeyi seven, doğruluğu seven, dünyevî hazlara kanmayan, kararlı, cesur bir bireyin ancak devlet başkanı olabileceğini belirtir.⁴¹

³⁹ Cengiz, "Ahlak İlmi ve Diğer İlimlerle İlişkisi", 32.

⁴⁰ Cengiz, "Ahlak İlmi ve Diğer İlimlerle İlişkisi", 33.

⁴¹ İbrahim Maraş (ed.), *İslam Felsefesi Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2014), 291-293.

Erdemli toplumun idarecisinin sahip olması gereken özellikler açısından bir inceleme siyâset ve ahlâkın birbirinden ayrılmaz ilimler olduğu değerlendirmesine varmamızı sağlar.

2.1.7. Ahlâk ve Mantık İlişkisi

Mantık ve ahlâk birbiriyle ilişkili iki kavramdır. Ahlâk insanın davranışlarını düzenleyen, onu doğru olan davranışa yönlendiren bir ilimdir. Mantık ise doğru düşünmenin ve düşünceyi doğru olarak ifade edebilmenin ilmidir. İki ilim dalı da ‘doğru’ olanı sunmayı hedeflemektedir. Mantık insana pratik bir biçimde nasıl düşüneceğini öğretir; insanın sağlam argümanlara dayanarak rasyonel bir biçimde düşünmesine ön ayak olan bir ilimdir. Böylece akıl yürütmenin hatalardan uzak bir hal almasını sağlar.

Mantık ve ahlâk bir arada yol alır. Ahlâkın tanımında ‘kendiliğindenlik’ ifadesi yer alır. Yani doğru davranışın herhangi bir baskı veya kısıtlama olmaksızın ortaya çıkışından söz edilir. Mantık da usûl olarak akla doğru düşünmeyi öğretir bir ilim ise aklın işleyişindeki sistem gereği insanın düşünme biçimi de mantığa uygun olarak şekillenir. Böylece karar verirken ‘doğru düşünme’ biçimine sahip olmak ‘doğru davranış’ın tezahür etmesini sağlar.

Ahlâk, meselelere çok yönlü bakmamızı sağlarken olayların çözümünde uygun olan ‘doğru seçeneği’ bulmamızda ve toplumsal yaşama uyumu kolaylaştıran kuralların tespitinde önemli bir rol oynar. Kişinin hem içsel hem de toplumsal konumu açısından istikrarlı bir hayat sürmesinin yolu ahlâkını güzelleştirmesinden geçer. Güzel ahlâkın kazanılması için öncelikle insan, nefsinin ilahi tarafa bakan kısmını yani nefs-i nâtıkasını güçlendirmelidir. İnsanın akıl mertebelerinden en yücesine ulaşması için kuvve halindeki yetilerini bi'l-fiil hale getirmesi icap eder. Mantık bu noktada insana ‘doğru’ düşünme becerisi sunmaktadır. İnsanın var oluşu, kullandığı dil ve düşünme şekli birbirinden ayrılmaz süreçler olduğuna göre mantığın iyi öğrenilmesinin ne kadar ehemmiyetli olduğu anlaşılacaktır.

İnsanın mükemmelleşmesi ve erdemli olması Antik Yunan’da ahlâklı olma konusunda merkezî rol oynar. İyi bir yaşam sürmek ve mutluluğa ulaşmak için insan aklını doğru kullanmalıdır. Aklını sistemli, tutarlı bir şekilde işleten insan, sahip olduğu bu erdem ile ancak diğer erdemlere ulaşabilir. İnsanın yaşantısındaki ahlâkî performansını pratik zekaya sahip olma erdemi ile açıklamak, mantık ve ahlâkın ahengini ortaya koyar.

Bir davranışın ahlâka konu olabilmesi ahlâkî olabilmesi için o davranıştaki niyetin gözetilmesi gerekir. Kant'ın ahlâk sisteminde bunun karşılığı 'ödevden dolayı yapılan eylemler'dir. Yani bir insan 'dürüstlük ilkesi' gereği, ödev bilincini üzerinde taşırsa ve ona göre davranırsa o zaman ahlâki bir davranış sergilemiş olur. Yani insanın ilkeli davranışları gerçek ahlâkın ortaya çıkması için gereklidir. Eylem düşünceler neticesinde gerçekleştiğine göre, insanın mantık ilkelerine uygun düşünüşü de onu ilkeli davranmaya sevk edecektir.

İnsanın hayatına akıllıca rehberlik edebilme yeteneğine sahip olması onun için iyidir. Ahlâkın yüce gayesi olarak sunulan mutluluk, ahlâki olarak uygun bir anlamda iyi şeylere sahip olmayı içerdiğinden ve pratik zeka-hikmet erdemiyle donanma üstün bir iyi olduğundan, iyi yaşamak merkezî olarak pratik zekaya sahip olmayı ve onu kullanmayı içerir.⁴² Bu açıklama ile insanın ahlâkın gayesine ulaşabilmesinin yolunun mantıktan geçtiği anlatılmaktadır.

Mantık, ahlâkın pratik zeminini hazırlayan bir ilimdir. Gündelik hayatta insanların birbirlerine karşı özgürlüklerini, sınırlarını tanımlayacak bazı yazılı olmayan ahlâki kurallar vardır. Hukuki bir yaptırım gücü ile sabitlenemeyen ancak ahlâki olduğu kesin olan bu kuralları denetleyici bir gücün yokluğunda devreye mantık girecektir. Mantık insanların orantılı düşünmelerini, kıyas yapabilmelerini, içinde buldukları durumu içsel ve dışsal konuşmalarla tertip edebilmelerini sağlayan bir ilim olarak, ahlâk kurallarının uygulanmasını kolaylaştıracaktır. Ahlâk, aklını kullanan insanlara hitap eder. Aklını doğru bilgi elde etmeye yönlendiren ve doğru bilgiyi doğru şekilde eyleme dönüştüren kişi için erdemli bir yol olarak vardır. O halde diyebiliriz ki ahlâkın kolaylaştırıcı bir gücü olarak mantığın rehberliğine ihtiyaç vardır.

'Hikmet' kavramına merkezi bir konum atfederek ahlâk-felsefe-mantık ilişkisi açıklanabilir. Hikmet insanın düşünme gücüne dayanan bir erdem olarak ahlâk ilmi için önemli bir kavramdır. İslam filozoflarının ifadelerinde ise felsefe hikmet olarak görülür ve 'eşyanın hakikatine ulaşmak' gayesinden bahsedilir. İnsan bu gayeye akli ve duyularının hizmeti ile ulaşmaya çalışır. Ancak insanın aynadaki görüntüsü ile kendi hakikati arasındaki fark gibi, insana duyuların ve aklın sunduğu bilgi zahiri bilgi olabilmektedir. Bazen insanı elde ettiği zahiri bilgi yanıltabilmektedir. Felsefenin kendine tanım olarak aldığı hakikatin bilgisine ulaşma gayesini bu durumda sağlayacak olan mantık ilmi olacaktır. İnsan yanlış ve eksik ilkelere dayanarak hareket eden akla, doğru bilgi ve hükümlerini sunacak kriterleri veren

---

⁴² Clerk Shaw, *Internet Encyclopedia of Philosophy* (Erişim 25 Kasım 2022), "Ancient Ethics".

mantık sayesinde felsefenin ve ahlâkın gaye olarak sunduğu hakikate ulaşma yolcuğunda başarılı olacaktır.

Ahlâk ilmi ile uğraşı, ahlâk ilminin pratik yönüyle birlikte teorik yönünün de dikkate alınmasını zorunlu kılar. Çünkü ahlâkın pratik amacını gerçekleştirecek olan davranışa dair bilgidir. Nitekim ahlâk kuramlarını oluşturan, ahlâki olgular ve yaşantılara dair değerlendirmelerdir. Bu değerlendirmeleri kuramlaştıran ise ‘hangi davranışın doğru olduğunun sistematik olarak keşfedilmesi’dir. İşte mantık ve ahlâk arasındaki bağlantı bu noktada ortaya çıkacaktır. İnsan doğru olarak tespit edilen şeylere inanmasına rağmen doğru ve akıllıca görünen eylemler yerine yanlış ve akılsızca görünen eylemleri sıklıkla yapmaktadır. Bu insanın irrasyonel bir etkiye açık olduğunun işaretidir. Doğru bilgi ile çelişen ve doğru davranışın pratiğini engelleyen şey insanın sahip olduğu pratik yargıları ile düşüncelerinin kusurlu bir şekilde bağlantılı olmasıdır. Mantığın yardımı ile insan irrasyonel etkinin farkında olursa kesin bir bilgi arayışına yönelecektir. Böylece doğru davranışın pratiğine dair yönelim artacak ve ancak o zaman ahlâkın pratik gayesi gerçekleşecektir.⁴³

Ahlâk ilminin pratikte ihtiyaç duyduğu nesnellik mantık vasıtasıyla elde edilir. Mantıkî ilkeler ahlâkî hedeflerin gerçekleşmesine hizmet ederler.⁴⁴ Mantık ahlâki ikilemlerin doğasını anlamamız için ahlâka rasyonel ve eleştirel bir yaklaşım sunar.⁴⁵

SONUÇ

Kavramlarla kurulan ilişki sağlam olduğu müddetçe onlara yüklediğimiz anlamlar ile yaşantımız arasında bağ kurmamız da kolay hale gelecektir. Ahlâk ve mantık kavramları da etimolojik kökenleri ile incelendiği zaman görülecektir ki, bu iki kavramın da odak noktasında ‘doğruluk’ kavramı vardır.

Yaşam boyu doğrunun peşinde olmanın, insanın anlam arayışında bir hedef olduğu aşikardır. Bu nedenle insan,

- yaratılıştan getirdiği kuvve halindeki yeteneklerini bi'l-fiil hale getirebilmek için ihtiyaç duyduğu nazari bilgileri ona sunacak,
- bilinçli, doğru ve yerleşik davranışların pratiği için kendisini tashih edip ona ihtiyaç duyduğu tertibi sunacak,

---

⁴³ Henry Sidgwick, *The Methods of Ethics* (New York: The Macmillan Company, 1907), 5.

⁴⁴ John Corcoran, “The Inseparability of Logic and Ethics”, *Free Inquiry* 9/2 (1989), 37.

⁴⁵ Eduard F. Karavaev, “Logic and Moral Dilemmas”, *Twentieth World Congress of Philosophy*, ed. Stephen Dawson (Boston, Massachusetts: The Paideia Archive, 1998).

- aklına ışık tutacak, hızlı bağlantı kurabilme yeteneğini artıracak,
- bilinenlerden bilinmeyenlere ilkeli bir şekilde ulaştırabilmesini sağlayacak

bir ilim olarak ahlâk ilmine ve doğruluk esasında mantık ilmine muhtaçtır.

Ahlâkın teorik ve pratik olarak başarılı bir incelemeye tabi tutulabilmesi için onun diğer ilimlerle irtibatına göz atmak; ahlâkın, insan hayatına iştirakını artıracak ve önemine yeniden işaret edecektir. Çünkü ahlâk, insanın yaratılışından gelen esas bir ilimdir ve ona fitri yönünü, eğilimlerini tespit edebilme imkanı sunarak akli erdemlerle donanmış bir hayatı kolaylaştırır. Bu minvalde çalışmamızda ahlâk ilminin diğer ilimlerle ilişkisini, temel ahlâk meseleleri üzerinden inceleyerek kelâm, tasavvuf, psikoloji, sosyoloji, hukuk, siyâset ve mantık ilimleri ile sınırlı tuttuk. Özellikle ahlak ve mantık ilişkisine vurgu yaptık.

Ahlâk üzerine düşünmenin amacı ‘doğru’ olana ulaşabilmek ise bu düşünmeyi çelişkilerden uzak bir şekilde gerçekleştirmek konusunda mantığın ahlâka rehberliği zorunluluk arz etmektedir. Düşüncelerini doğru bilgi ile sınamak ve inançlarını sağlamlaştırmak isteyen herkes için mantık zaruridir.

KAYNAKÇA

Aristotle. “Nicomachean Ethics”. çev. H. Rackham. *Perseus Digital Library*. Erişim 21 Aralık 2022.
<http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0086.tlg010.perseus-eng1:1144b.20>

Bircan, Hasan Hüseyin. “Ahlâk: Mutluluk ve Erdem”. *İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler*. ed. M. Cüneyt Kaya. İstanbul: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2013.

Cengiz, Yunus. “Ahlak İlmi ve Diğer İlimlerle İlişkisi”. *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*. ed. Demirkol, Murat. Ankara: BİLAY, 2018.

Cevizci, Ahmet. *Felsefeye Giriş*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 6. Basım, 2017.

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 7. Basım, 2019.

Corcoran, John. “The Inseparability of Logic and Ethics”. *Free Inquiry* 9/2 (1989), 37-40.

Çağbayır, Yaşar. *Arap Asıllı Türk Alfabesiyle Yazılmış Türkçenin Söz Varlığı: Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.

Çelgin, Güler. *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2011.

Farabî. *İhsâ'ül-Ulûm/İlimlerin Sayımı*. çev. Ahmet Ateş. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 3. Basım, 1990.

Göğsu Uğuz, Ayşe. “Dimitri Gutas’ın Abbâsî Dönemi Çeviri Faaliyetlerine Dair Özgün Yaklaşımı Üzerine”. *4. Uluslararası Sosyal Bilimler ve İnovasyon Kongresi*. ed. Bahar Altınok - Sevcan Yıldız. Ankara: İksad Yayınevi, 2022.

Groarke, Louis. “Aristotle: Logic”. *Internet Encyclopedia of Philosophy*. Erişim 24 Kasım 2022. <https://iep.utm.edu/aristotle-logic/>

Herakleitos. *Fragmanlar*. çev. Cengiz Çakmak. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.

İbn Sînâ. *Mantığa Giriş: Medhal*. çev. Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2. Basım, 2013.

İnam, Ahmet. “Candaki Logos”. *Bilim ve Ütopya*. Erişim 21 Kasım 2022. <https://bilimveutopya.com.tr/biz-kimiz>

İsfahanî, Râgıb el-. *Erdemli Yol: ez-Zerî'a ilâ mekârim's-Şerî'a*. çev. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım, 2015.

Karavaev, Eduard F. “Logic and Moral Dilemmas”. *Twentieth World Congress of Philosophy*. ed. Stephen Dawson. Boston, Massachusetts: The Paideia Archive, 1998. <https://www.bu.edu/wcp/Papers/Logi/LogiKara.htm>

Kaya, M. Cüneyt. “İslâm Felsefesinin Mahiyeti Üzerine”. *İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler*. ed. M. Cüneyt Kaya. İstanbul: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2013.

Kınalızâde Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Alâî*. çev. Murat Demirkol. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.

Maraş, İbrahim (ed.). *İslam Felsefesi Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, Birinci., 2014.

Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Mubît: Kâmûsu'l-Mubît Tercümesi*. ed. Mustafa Koç. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.

Özturan, Hümeýra. *Éthostan Ahlâka: Antik Yunan Literatürünün İslam Dünyasına İntikali ve Alımlanışı*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.

Özturan, Hümeýra. “Etik ile Ahlâk Arasında: Türkçe Ahlâk Felsefesi Literatürüne Dair Etik Kavramı Kullanımı Üzerinden Bir Değerlendirme”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 17 (01 Mayıs 2011), 167-204.

Peters, Francis E. *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2004.

Plato. “Apology”. *Perseus Digital Library*. Erişim 21 Kasım 2022. <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Plat.+Apol.+38a&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0169>

Plato. “Phaedo”. çev. Benjamin Jowett. *The Center for Hellenic Studies*. Erişim 24 Kasım 2022. <https://chs.harvard.edu/primary-source/plato-phaedo-sb/>

Plato. “The Apology of Socrates”. çev. Benjamin Jowett. *The Center for Hellenic Studies*. Erişim 21 Kasım 2022. <https://chs.harvard.edu/primary-source/plato-the-apology-of-socrates-sb/>

Plato. “Theatetus”. çev. Benjamin Jowett. *The Center for Hellenic Studies*. Erişim 24 Kasım 2022. <https://chs.harvard.edu/primary-source/plato-phaedo-sb/>

Saruhan, Müfit Selim. “İslam Düşüncesinde Ahlâk İlmi”. *Eskişeni Dergisi* 28 (Mayıs 2014), 53-66.

Shaw, Clerk. *Internet Encyclopedia of Philosophy*. Erişim 25 Kasım 2022. <https://iep.utm.edu/a-ethics/>

Sidgwick, Henry. *The Methods of Ethics*. New York: The Macmillan Company, 7. Basım, 1907.

Street, Tony. *İslâm Mantık Tarihi*. çev. Harun Kuşlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Basım, 2016.

Türker, Ömer. *İslam Felsefesine Konusal Giriş*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 1. Basım, 2020.

Vural, Mehmet. *İslâm Felsefesi Sözlüğü*. Ankara: Elis Yayınları, 3. Basım, 2016.

Wilson, J. Cook. “On the Meaning of ΛΟΓΟΣ in Certain Passages in Aristotle’s Nicomachean Ethics”. *The Classical Review* 27/4 (Haziran 1913), 113-117. <https://doi.org/10.1017/S0009840X00004996>

Glossarium Græco-Arabicum: A lexicon of the mediæval Arabic translations from the Greek. Erişim 20 Kasım 2022.

https://glossga.bbaw.de/results.php?gr_lexeme=%E1%BC%A0%CE%B8%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82.html

Glossarium Græco-Arabicum: A lexicon of the mediæval Arabic translations from the Greek. Erişim 20 Kasım 2022.

<https://glossga.bbaw.de/glossary.php?id=115960.html>

Glossarium Græco-Arabicum: A lexicon of the mediæval Arabic translations from the Greek. Erişim 21 Kasım 2022.

<https://glossga.bbaw.de/glossary.php?id=115163.html>